

Ольга Фірман, аспірант
(Тернопіль)

Жанрові особливості автобіографічної прози Богдана Лепкого та Наталени Королевої

У статті розглядаються жанрові особливості автобіографічних повістей Наталени Королевої та Богдана Лепкого. Вони важливі у формуванні модерного стилю двох представників української літератури початку ХХ століття. Повість Наталени Королевої «Без коріння. Життєпис сучасниці», як і «Казка мого життя» Богдана Лепкого, – це авторські спроби ґрунтовного самоосмислення та саморефлексії письменників. Виявлено, що персонажі обох повістей – яскраві індивідуалісти, які є носіями культурної та естетичної спадщини тої епохи. Жанрові особливості автобіографічної прози Наталени Королевої та Богдана Лепкого досліджено крізь призму автобіографізму та наративу.

Ключові слова: автобіографізм, наратив, повість, ретроспективність, самозаглиблення, тотожність.

Firman Olha. Genre Features of Autobiographical Prose by Natalena Koroleva and Bohdan Lepkyi

In the article the genre features of autobiographical stories by Natalena Koroleva and Bohdan Lepkyi are studied. These works mark an important stage in the formation of artistic style of these two representatives of Ukrainian literature of the beginning of the XXth century. Natalena Koroleva's novel "Without Roots. Biography of the Contemporary" is a profound attempt of the author's self-reflection, which enables us to see the affinity with Bohdan Lepkyi's work "A Fairy tale of my Life". It is revealed that the heroes of both novels are vividly expressed individuals, who embody the cultural and aesthetic heritage of the epoch. The genre features of autobiographical prose by Natalena Koroleva and Bohdan Lepkyi are studied with the help of autographism and narration.

Key words: *autobiographical, narration, story, retrospection, self-analysis, sameness.*

Постановка наукової проблеми та її значення.
Автобіографічна проза бере початок ще з часів античності,

проте не втрачає своєї актуальності і сьогодні. ХХ століття становить важливий етап у її формуванні, адже протягом цього періоду спостерігається активна поява великої кількості творів означеного жанру. Автобіографічний твір – це матеріально зафіксована в тексті розповідь автора про власний життєвий досвід, створена з метою передачі читачам найбільш важливої або цікавої, на думку творця, інформації.

Процес актуалізації жанру автобіографії зумовлений глибокими культурно-соціальними зрушеннями, які відбулися протягом ХХ століття: розвиток комунікативних технологій, глобалізація та урбанізація світу, швидкий темп життя та ін. У таких умовах спостерігався інтерес та увага пересічної людини до індивідуального досвіду «іншої» особистості, що визначили появу та популярність автобіографічних творів. В автобіографії зацікавленість читача викликає перш за все оповідь про себе авторитетної особи, її життєвої історії, де вона ділиться набутим досвідом, розповідає про певні результати, привнесені своєю творчою працею та прикладом власного життя в усталений світопорядок. Автобіографію серед інших прозових жанрів вирізняють такі риси: фактична основа написання автобіографії (у творі відображено достовірні й історичні події, наявні спогади або відомості про реальних людей), тотожність автора, наратора та головного персонажа твору, суб'єктивізм оповіді (автор не володіє всезнанням, тому може описувати, що відбувалося, з позиції власного світогляду та набутого індивідуального досвіду), оповідь від першої (іноді від третьої) особи, ретроспективність викладу подій, наявність автобіографічного часу (не завжди у творі спостерігаємо послідовний опис подій, наративна структура часто зумовлена особливостями людської пам'яті), комунікативний характер оповіді, психологічна заглибленість автора у власний внутрішній стан, у якому він перебував протягом того або того періоду свого життя, високохудожність оповіді (ця риса відрізняє літературну автобіографію від документальної літератури),

фактологічна та естетична вартість твору. Автобіографія за певними ознаками схожа з мемуарами, проте це різні жанри, оскільки перша здебільшого акцентує увагу читача на житті самого автора, його внутрішніх переживаннях, психологічному стані, особистих думках тощо.

Аналіз досліджень проблеми. Творчість Наталени Королевої є об'єктом обсервації авторитетних літературознавців С. Андрусів, В. Антофійчука, Н. Мафтин, І. Набитовича, Р. Федоріва та ін. У 2000-х роках видані наукові розвідки К. Буслаєвої, І. Голубовської, І. Остащука, які досліджували окремі аспекти прозової спадщини Наталени Королевої.

Мета і завдання статті. Метою нашого дослідження є висвітлення й аналіз жанрових особливостей автобіографічної прози Наталени Королевої та Богдана Лепкого на прикладі повістей «Без коріння. Життєпис сучасниці» та «Казка мого життя». Вона передбачає вирішення таких завдань: дослідити характерні риси автобіографічної прози ХХ століття; обґрунтувати належність повістей Наталени Королевої та Богдана Лепкого до автобіографічної прози; окреслити нарративну структуру творів «Без коріння» і «Казка мого життя».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. В українській літературі для автобіографічної прози характерне поєднання традицій та новаторства, авторський індивідуалізм, що найкраще презентовані у жанрі повісті (Б. Антоненко-Давидович, І. Вільде, К. Гриневичева, Д. Гуменна, В. Домонтович, Б. Лепкий, Н. Королева, У. Самчук тощо). Зазначимо, що повість – це прозовий твір, який засобами зображення персонажів, розкриттям характерів, глибоким аналізом конфлікту розширює можливості письменника у висвітленні тієї чи іншої проблеми.

З огляду на специфічні риси повістєвого автобіографічного жанру, зокрема тотожність автора та наратора, ретроспективний опис подій власного життя, зображення навколишньої дійсності крізь призму

сприйняття наратора, відносність тривіальності або важливості для життя автора тих подій, що відбулися, реальність та фактичність зображуваних подій, самоідентифікація автора, саморефлексія над подіями власного життя, зображення причиново-наслідкового зв'язку між подіями життя митця та його духовного розвитку, унікальність зображуваного життєвого досвіду, усвідомлення й осмислення значущості власної особистості та творчого доробку в історичному розрізі сучасної епохи, ми вважаємо, що автобіографічний наратив – це психолінгвістична дискурсивна структура, упорядкована наратором на основі власного життєвого досвіду з метою самоідентифікації особистості в культурно-історичному просторі та передачі нащадкам цінної, на думку автора-творця, інформації про його життя. Тут ми маємо справу з письмово зафіксованим автобіографічним наративом у межах жанру повісті.

Повість «Без коріння» (1936) – це перша ґрунтовна спроба Наталени Королевої художньо та історично достовірно відтворити знаковий, у багатьох аспектах визначальний епізод свого життя – рік навчання у київському пансіоні для шляхетних панночок. Авторка майстерно будує оповідь через саморефлексії, які мислимо як важливий засіб її національного самоозначення та самоусвідомлення. Саморефлексія – це художній прийом, в основі якого – складний процес самопізнання, самозаглиблення оповідача, осмислення власних думок та переживань. У художньому просторі тексту вона реалізується за допомогою психологізації, зокрема, психологічного паралелізму, мови персонажів, гнучкого хронотопу, автокомунікації тощо. Ідейне та художньо-естетичне спрямування саморефлексії у повісті «Без коріння. Життєпис сучасниці» Наталени Королевої полягає у розкритті світу оповідача шляхом зосередження на внутрішніх колізіях і переживаннях. А Богдан Лепкий у повісті «Казка мого життя» гранично можливо ліризує оповідь, чим виявляє суб'єктивне авторське начало. Він – «я-протагоніст» (Н. Фрідманн), коли події,

зображені у тексті, обмежуються сприйняттям, почуттями і думками письменника: «Перший мій спомин... Який мій перший спомин?.. Хто з нас не шукав свого першого спомину, а чи знайшов? А так хотів би знати! Хотів би цей перший свій спомин поставити в душі, як образ у капличці на відлюддю, і ходити тудий молитися до нього, як до ікони» [3, с. 9]. Письменник наче матеріалізує свій внутрішній світ, будучи і учасником дії, і стороннім спостерігачем. Прикметно, що в основі наративної організації тексту – кульмінаційна, межова ситуація духовної еволюції персонажа.

Зазначимо, що у структуралістському підході до дефініції поняття наративу увага акцентується на структурі самого оповідача. Згідно з цією концепцією вирішальним в оповіді є не стільки ознака структури комунікації, скільки ознака структури самого оповідача. Терміну «нاراتивний» протиставлено термін «дескриптивний» (В. Шмід). Тут автобіографічний наратив має в основі темпоральну структуру, певну історію, тобто подію, що є одним із визначальних умов існування наративу. Пишучи автобіографію, Наталена Королева наче намагається впевнитися у своїй тожсамості, прагне наголосити на найважливішому для неї. Тому повість «Без коріння. Життєпис сучасниці» трактуємо як її можливість ословити, метаморфізувати пам'ять в автобіографічний наратив.

Богдан Лепкий, на противагу Наталені Королевій, застосовує усний мемуарний наратив, який, до слова, активно реалізували М. Левицький («Записки лікаря»), О. Плющ («Записки недужої людини»), І. Круча («З життя одного волоцюги») тощо. Його особливість насамперед полягає у багатофункціональному використанні займенника «я»: «У Празі, ясна річ, мав я нагоду пізнати багато визначних чехів, чешок і словаків, як ось: Гурбана Ваянського, що пізніше перекладав мої поезії. Адольфа Черного, котрому посилав я огляди нашої літератури до його «Слов'янського Світа»... Я подивляв їх простоту, роботящість та патріотизм – не на словах, а на ділі» [3, с. 244]. Окрім того, присвійні займенники

вказують на безпосередню присутність автора в описуваних подіях.

Мова персонажів повісті «Без коріння» Наталени Королевої як складова автобіографічного наративу відіграє визначальну роль у формуванні портретних характеристик і т.д. Д. Кутузова цю властивість називає «пояснювальністю автобіографічного наративу», коли у тексті автобіографії моделюються не лише події, а й обґрунтовується, який зміст мала для персонажа (автора) та чи та подія. Наприклад, в оповідь повісті «Без коріння» письменниця свідомо вводить повчання свого батька про московську мову: «– Ти знаєш, що наш рід – не з останніх краю, вийшов. Для краю ж тутешнього він був і є чужий. Навіть більше: він екзотичний, і багато «нашого» цілком незрозуміле «їм». Що ти побудеш рік в інституті, – може, й вийде тобі на добро, бо там ти побачиш наскільки «ми» різні від «них» (московитів – О.Ф.)... Але ще більше навчись того, як не маєш робити. То дрібниця, що не добре знаєш мову: на початок того, що знаєш, – вистачить. Але ж не забувай, що вміти «їхньої» мови докладно й поправно – тобі й не личить. Отже, вважай, щоб, коли заговориш «по-їхньому», кожен відразу пізнав, що ця мова – тобі чужа» [2, с. 62]. Авторка відмовляється від компромісу з пам'яттю, від ретушування «портрета минулого», а натомість, аби не програти пам'яті в боротьбі проти романтизації минулого, пропонує читачеві відчитувати її погляди у словах інших, другорядних персонажів. Така техніка суголосна фрагментарному наративу, що адекватно відповідає фізіологічним особливостям функціонування людської пам'яті.

Ці сентенції відіграли значну роль у самоутвердженні Наталени Королевої як української письменниці (бо метою автобіографічного наративу є самоіднтифікація особистості в культурно-історичному просторі). Автобіографічному наративу притаманний інтерпретативний характер і це, по суті, самоінтерпретація. «Я», оповідаючи, моделює бачення самого себе в певний момент минулого й маніпулює нашим баченням його на тому ж часовому відтинку. Мета такого

моделювання спрямована назад, на «я»-оповідача, а через нього – на автора спогадів. Завдяки цьому «я»-оповідач проектує наше бачення себе сьогоdnішнього, тобто на момент мовлення. У таких ситуаціях гомодієгетичний наратор намагається бути найбільш достовірним: «Чекаєш першої зірки. Парубок приносить «діда»..., пастух кидає під стіл в'язанку сіна і розстелює дідух по підлозі... Кладуть чісник під обрус на чотирьох кінцях стола, бо він має велику силу, його аромати бояться усякі недуги. Поміж тарілки кидають гіллячки темно-зеленої сосниці» [3, с. 165]. Такі факти демонструють захоплення Богдана Лепкого предметом опису, динамізують оповідь, навіть її естетизують.

Дослідники звертають увагу на саморефлексивну природу автобіографічного письма. Ще В. Дільтей зазначав, що автобіографія – це «роздуми людини про її життєвий шлях, що отримали літературну форму вираження» [1, с. 142]. Ж. Старобінський писав, що це – самоінтерпретація, побудована на ідентичності оповідача та героя оповіді. Автобіографію переважно означають атрибутами «суб'єктний» та «суб'єктивний». З огляду на це можемо стверджувати, що повість «Без коріння» є художньою декларацією життя авторки, адже за основу взято документальний відрізок з життя Наталени Королевої, який белетризується за допомогою сюжетності, подієвості, розлогих описів, зокрема під впливом тогочасної еміграційної мемуаристики (і це цілком виправдано), тому в автобіографічний текст введено описові елементи подорожніх вражень, емоцій від зустрічей з відомими людьми, глибока психологізація персонажів, саморефлексія як шлях до розуміння національної ідентичності. Як правило, автобіографічні твори з подібними ознаками створювалися у суспільно значимі часи, позначені гострими політичними, суспільними, ідейними конфліктами. Окрім цього, у повісті детально описані взаємини з близькими людьми: з батьком, подругами. У «Казці мого життя» спостерігаємо ж циклізацію описово-побутових та моральних нарисів, де акцентовано на поведінці персонажів у різних життєвих ситуаціях, функціональну роль відіграють

групові та індивідуальні портрети, характери вже сформовані, статичні, спостерігаємо лише розгортання їхніх граней. Для розкриття сутності «я-оповідача» автор вводить інших персонажів, завдяки яким читач поступово усвідомлює внутрішній світ автора. Наприклад, епізод про пані Яницьку сконцентрував розкиданий по всій наративній площині повісті матеріал: «Була то ні слуга, ні то паня. Робила, що було треба, але тяжкої роботи їй не давали, ані грубої. І кликали її «пані Яницька». Любила приказувати і старшувати. Шляхтянка! За те челядь не любила Яницької! «В сап'янцях ходить, а сліди по собі лишає», – так казали про неї» [Лепкий, 12]. У цій розповіді якраз простежується внутрішня еволюція пані Яницької, і вона закінчується словами: «Маріє Яницька, зубожіла шляхтянко з-під Кам'янця! Спи спокійно на затишнім цвинтарі подільським» [3, с. 13].

Наративна структура повісті «Без коріння. Життєпис сучасниці» Наталени Королевої значною мірою інтимізується завдяки значній увазі авторки до свого життєвого простору, насамперед через звертання до Бога, рефлексивні описи навколишнього середовища, як-от на початку твору страх Ноель викликають ті місця, де вона буде змушена жити тривалий час. Хоч у заголовку прочитуємо авторське жанрове визначення «життєпис сучасниці», проте автобіографію докладно виписано лише за невеликий період життя авторки. Повість «Без коріння» характеризується невеликою подієвістю, незначними, на перший погляд, життєвими історіями, описами, які шляхом саморефлексії ставали джерелом розуміння особистості авторки. Її автобіографічна повість присвячена багатовекторній реконструкції пансіонатного періоду життя, проте найбільшу увагу Наталена Королева акцентує на складних процесах саморефлексії, її особистісному самоозначенні. Аналізуючи взаємини автора та героя (Ноель), спостерігаємо бінарну опозицію Я/Інший. Така дихотомія пояснюється сприйняттям себе у контексті інших людей. Тому емоційна тональність самоописів та рефлексій часто задається іншими людьми. Так, важливою для Ноель була думка батька, якого

вона сприймала як апологета лицарства, насамперед морального.

Теорію про несвідомий вплив середовища на саморефлексійні процеси автора обґрунтував М. Бахтін, ствердивши, що є інформація, яку автор вбирає в себе, переосмислює та подає у трансформованому вигляді. На цьому етапі автобіографія та біографія максимально синтезуються. В сучасному літературознавстві поширеним є поділ автобіографій на екстравертивні та інтровертивні (Е. Аметова, Ю. Ковалів, М. Чермінська ін.). Об'єктні, або екстравертивні, автобіографії є зовнішньо зорієнтованими. Інтровертивні акцентують на духовному, психологічному, психічному житті автора. Цікавим є твердження М. Чермінської про те, що європейська традиція автобіографічного письма має два типи оповіді: свідчення (де автор є свідком подій) та сповідь (де автор «сягає у глибини певної душі») [4, с. 403]. Наталена Королева в автобіографічній прозі спрямовує основний інтерес на суб'єкт оповіді, тобто на саму себе. Таким чином, саморефлексія як засіб самоозначення є головною у повісті «Без коріння. Життєпис сучасниці». Безперечно, художнє мислення письменниці було амбівалентним, що іноді зумовлювало болючі душевні роздвоєння, коли Україна видається їй непривітною, а тому й незрозумілою: «Їхали саньми на високих тонких полозах тією ж жовто-сірою сніговою кашею, котру бачили на двірці й із котрої виривалось часами металеве вищання, часами разом із ним з-під полозків аж вискакували іскри. З обох боків вулиці непевно стояли безконечні небарвлені плоти або ж облогом лежали пустирі, на які Ноель дивилася здивовано й тривожно... Заспокоював її ласкавий, спокійний голос батька, що все ще скидався більш на Верді, як на правдивого тата» [2, с. 48]. Ця теза ілюструє риси автобіографічного наративу, що їх виділяв У. Еко, а саме: обмеженість розповіді (авторка охоплює лише невеликий відтинок свого життя), локалізація (всі події відбуваються у пансіонаті, тобто простір і час максимально замкнені), «текст починається з первісного

стану речей і настроїв», які стосуються зображуваного героя і тягнуться за ним «через певні зміни стану» (коли Україна стає в очах авторки-Ноель привітнішою).

Висновки дослідження. З огляду на теоретичні обґрунтування, можемо стверджувати, що повісті «Без коріння» та «Казка мого життя» є художньою декларацією життя авторів, які жили у різних локаціях, але мали спільні морально-етичні імперативи і творили в один час. В основі повісті Наталени Королевої – документальний відрізок її життя, який белетризується. А Богдан Лепкий обсервував значно триваліший період свого життя. Загалом вони за допомогою засобів і прийомів психологічного аналізу розсували межі традиційної художньої автобіографії, створюючи модерний психологічний текст, у якому саморефлексія мислиться як шлях до розуміння національної ідентичності митців.

Література

1. Dilthey W. Gesammelte Schriften / W. Dilthey. – Teubner: Leipzig & Berlin, 1936. – 281 s.
2. Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est veritas? / Н. Королева. – Дрогобич: Відродження, 2007. – 672 с.
3. Лепкий Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 299 с.
4. Чермінська М. Автобіографічний трикутник. Свідчення, сповідь і виклик / М. Чермінська // Теорія літератури в Польщі: антологія текстів II пол. XX – поч. XXI ст. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 397-428.